

РЕЦЕНЗІЇ

ЦІКАВА ПРАЦЯ ІЗ СЕРІЇ «УКРАЇНЬСЬКА ГРАМАТИЧНА КЛАСИКА»*

Історія українського мовознавства ХХ століття періоду між двома світовими війнами відзначається, з одного боку, значним розквітом та увагою до розвою рідної мови, а з другого, є трагічною історією заборон і репресій. Окремі наукові праці, навіть дуже важливі з погляду формування корпусу норм літературної мови, були вилучені з наукового обігу і заборонені. Така доля спіткала, наприклад, доробок В. Ганцова, О. Курило, Є. Тимченка, П.Бузука, трагічно обірвалося життя О. Синявського, видатного українського мовознавця, який доклав чимало зусиль для трансформації мовного коду української нації.

Позамовні реалії сучасного суспільства викликають аналогії подій 20–30-х років ХХ століття. І саме тому дуже вчасною видається серія «Українська граматична класика», започаткована Національною академією наук України, Інститутом мовознавства імені О.О. Потебні, Інститутом української мови. Знаменно, що першою в цій серії вийшла студія з української граматики «Норми української літературної мови» Олекси Наумовича Синявського.

Хоча від часу появи «Норм української літературної мови» минуло майже 90 років, ретельно опрацьований матеріал буде цікавим і сучасним читачам. Сучасного читача зацікавить великий обсяг мовного матеріалу, зважено й кваліфіковано проаналізований у зв'язку з виробленням мовних норм для використання в нових для того часу стилістичних різновидах. Книга була порадиником і підручником для мовознавців, учителів, шанувальників українського слова. Саме тому, заборонена в Україні, праця була перевидана за кордоном і відіграла помітну роль у становленні норм мовного дискурсу української діаспори.

Наукове дослідження Олекси Синявського (1931 року видання) починається передмовою, яка не втратила актуальності дотепер. Кожна мова, яка постає перед проблемою викладання в школі, запровадження урядування та діловодства, змушена вирішувати цілу низку першорядних завдань: «Велетенський стихійний і організований розмах українізації не міг не породити й специфічних ухилів та викривлень саме в українській мові». О.Синявський вважає «хворобами зростання» як засилля зайвих запозичень, так і надмірну «українізацію». Окремі прихильники «чистоти» мови на догоду своїм смакам намагалися запровадити або власні вигадки, або надмірно довіряють етнографічним матеріалам,

не вивчаючи явищ на широкому діалектному матеріалі. Актуально й у ХХІ столітті звучить сповнена болем фраза: «Справді-бо, як назвати досить поширені тепер намагання прищипати українській мові все таке, що не властиве російській чи польській мові, обминати все спільне з ними, і тим з одного боку подекуди калічити мову, а з другого зводити її на ступінь селянського примітиву?» І тепер, слухаючи неадаптовані мовні потоки з окремих радіо- і телеканалів, згадуємо слова Олекси Наумовича про тих, що «частенько збиваються з твердої колії знання на м'якенькі манівці вигадок». Саме згадані автором курйози становлять загрозу для майбутнього розвитку української мови. Натомість О. Синявський слушно визначає місце мовознавця у процесі встановлення норм літературної мови: не нав'язувати нічого мові, а «давши ніби анатомію й фізіологію української літературної мови, збагатити мову читача гнучкими й різноманітними можливостями», «пояснити її, а не відтрити різними заборонами, приписами й рецептами», а також «привчити уміло використовувати всі мовні можливості на своєму місці». Доречною й сучасною залишається думка мовознавця про те, що інколи «органічний... барбаризм» виявляється набагато доречнішим, ніж вигаданий, штучний неологізм, бо «кращий живий собака, ніж мертвий лев». Така передмова, попри усю серйозність порушених питань, читається легко і цікаво, мова автора жива, насичена емоційно забарвленими елементами, подекуди навіть іронічна чи поетична. Визначаючи жанр свого доробку, О. Синявський скромно зауважує, що це «не підручник, а тільки порадижник, а часто попросту покажчик». Однак, як зазначено в передмові, книга синтезує попередні праці в різноманітних галузях мовознавства; вона охоплює всі рівні мовної структури, часом дуже докладно, на великому фактичному матеріалі, тому не втратила популярності і після заборони. П. Гриценко і В. Бріцин у передмові до репринтного видання зазначають, що пояснення, рекомендації, науково обґрунтовані оцінки й пояснення, прийоми викладу матеріалу, композицію видання використовували наступні автори.

Структурно видання поділяється на розділи та підрозділи: «Літери і звуки», «Звукозміни», «Словозміна» (з підрозділами про іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово), «Невідмінювані слова» (з підрозділами про прислівник, вигук, прийменники й сполучники), «Словотвір», «Запозичення з інших мов», «Наголос», «Ортоєпія і правопис», «Синтакса», «Розділові знаки». За потреби, розділи та підрозділи поділяються на параграфи, що допомагає легко знайти потрібне питання. Ав-

* Рецензія на видання: Олекса Синявський. Норми української літературної мови. Репринтне видання. К., 2018. 368 с.

тор користується тогочасною мовознавчою термінологією, намагаючись уникнути запозичень. Поодинокі запозичення (альфабет, ортоепія, синтакса) все ж трапляються, коли вони видаються авторові доречними.

Докладно О. Синявський зупиняється на фонетичних особливостях української мови. У книзі чітко розрізняються звуки і букви, надаються рекомендації щодо вимови окремих слів, звуків, співвідношення між написанням та вимовою. Виклад матеріалу часто коментується відомостями з діалектології, історії мови, але це не переобтяжує текст, який читається легко і дохідливо. Напевне, і сучасний читач не завжди впевнено почувається в царині дискусійних моментів чергувань, взаємодії звуків тощо. Багато рекомендацій, які подає автор, є прийнятними й для сьогоденної практики. Величезний фактаж містить розділ «Звукозміни». Детально, з увагою на вимову і правопис, із залученням історичної вмотивованості, перераховані особливості альтернативі о – і. Жваво, з великою кількістю прикладів, з дотепними поясненнями викладені правила милозвучності (евфонії), які не обмежуються тільки звичними чергуваннями в – у та і – й. Не втратили актуальності також зауваги до особливостей звукових змін у дієсловах, які зумовлені значенням словоформи; тут теж не зайвими видаються пояснення, які опираються на досвід ученого-діалектолога.

Сучасна мовознавча наука звертає увагу на теоретичні основи виділення частин мови, їх семантичні, синтаксичні, дериваційні особливості, парадигматику. У О. Синявського теоретичні зауваги до розмежування частин мови зовсім відсутні, натомість дуже детально коментуються словозмінні аспекти вживання іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів. Тут знаходимо відомості з царини діалектології, історії мови, стилістики. Хоча поділ іменників на відміни не збігається із сучасними визначеннями, читач знайде багато цікавих дотепних пояснень щодо вибору закінчень, можливостей варіантних форм, стилістичних і семантичних відтінків залежно від вибору словозмінної моделі.

Розділ «Невідмінювані слова» починається описом прислівника, який, за О. Синявським, не завжди чітко відмежовуються від інших частин мови. Тут виникають як питання керування і вибору між

відмінюваними та незмінними словами, так і правопису. Автор чудово вміє пояснити різницю в значенні та написанні прикладів типу *у купі – укупі, до дому – додому* тощо. Для прийменників і сполучників автор бачить місце у розділі «Синтакса».

Значення засобів словотворення для розвитку індивідуального мовлення, за О. Синявським, надзвичайно велике. Словотвір не тільки може утворювати нові слова, але й змінювати граматичні характеристики базових; усе це знову підкріплено зрозумілими прикладами. До словотвору віднесені такі засоби, як префікси та суфікси (наростки та приростки), але й складання і запозичення. Автор докладно зупиняється лише на продуктивних словотвірних засобах, про що і пише у вступному параграфі, принагідно зазначивши, що у словах можуть бути і непродуктивні, «мертві зовсім», суфікси та префікси. Розділ цікавий у плані порівняння продуктивності конкретних елементів, які за 90 років зазнали певних змін; описані 116 іменникових суфіксів, 52 прикметникові, 8 дієслівних. Так само детально, з наголошуванням на значенні, досліджені префікси, зокреми дієслівні.

Розділ «Наголос» видається дуже важливим для опанування норм української мови. Автор намагається встановити системні наголосові парадигми, однак відзначив складність і «непередбачуваність» окремих слів.

Важливими для тогочасних умов видаються зауваги до правопису та ортоепії, зокрема пояснення правил написання та вимови запозичених слів. Практичне спрямування має і розділ «Синтакса», в якому багато уваги приділено формам передачі синтаксичних відношень, зокрема й за допомогою прийменників. Не втратили актуальності спостереження мовознавця щодо значення та синтаксичної ролі сполучників, уживання розділових знаків.

Отже, можемо констатувати, що дебютна книга серії «Українська граматична класика» обрала вдало. До наукового обігу повернулася цінна праця, замовчувана близько 90 років, а також з'явилися нові можливості для фундаментального опрацювання наукової спадщини Олекси Синявського.

Ірина Філак,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету

<https://orcid.org/0000-002-8573-4040>